

תעודה: עברות שמות המקומות והאתרים בנגב בשנים 1950–1949

יוסי כץ

הענקת שמות חדשים למקומות ואתרים על רקע כניסתו של גורם שלטוני חדש למרחב היא תופעה ידועה הקיימת בעולם שנים רבות. השמות החדשים מזוהים עם המשטר החדש ועם כל מה שמשטר זה מבקש לייצג, ויש להם חשיבות רבה בהעמקת הזיקה שבין השלטון החדש ומטרתיו ובין המרחב.¹ לא מפתיעה לכן העובדה כי בקיץ 1949 – זמן קצר לאחר הקמתה של מדינת ישראל וסיומה של מלחמת העצמאות – יזמה ממשלתה של המדינה הצעירה הקמת ועדת שמות מיוחדת, שעליה הוטל 'לקבוע שמות עבריים לכל המקומות, ההרים, העמקים, המעינות, הדרכים וכו' בשטח הנגב'.²

דומה כי ההתמקדות בנגב מקורה בעובדה, שבניגוד לכל אזור אחר במדינה שאך זה קמה, הנגב, המהווה את האזור הגדול ביותר במדינת ישראל, היה ריק כמעט לגמרי מיישובים יהודיים, ועירום לחלוטין משמות בעלי תוכן עברי למקומות ולעצמים גיאוגרפיים. חוץ מהיישובים היהודיים המעטים, שהוקמו בצפונו של הנגב מאז שנות הארבעים, שמות המקומות, האתרים והעצמים הגיאוגרפיים היו ערביים. יחסו המיוחד לנגב של ראש הממשלה הראשון של ישראל, דוד בן-גוריון, תרם אף הוא למתן עדיפות לקביעת שמות בנגב. בכל אופן, משסיימה הוועדה את עבודתה לאחר כשנה, היא המליצה לממשלת ישראל להמשיך בעברות השמות הגיאוגרפיים גם ביתר חלקיה של מדינת ישראל.³ באפריל 1951 החליטה הממשלה לאחד את הוועדה לקביעת שמות בנגב עם ועדת השמות שליד הקרן הקיימת לישראל ולמנות תחתיה

1. ראה בהרחבה: Y. Katz, 'Identity, Nationalism and Placenames: Zionist Efforts to Preserve the Original Local Hebrew Names in Official Publications of the Mandate Government of Palestine', *Names*, vol. 43, no. 2 (1995), pp. 103–118 ושמ דוגמאות ממקומות שונים בעולם. כן ראה: C.B. Peterson, 'The Nature of Soviet place-names', *Names*, vol. 25, no. 1 (1977), pp. 15–24; P.G. Lewis, 'the Politics of Iranian Place Names', *Geographical Review*, 72 (1982), pp. 99–102.
2. דו"ח על פעולות הוועדה לקביעת שמות בנגב, בחתימת היו"ד ז' ליף והמוכיר ב"צ אשל, ללא תאריך, אך נראה קרוב לוודאי מאמצע 1950, אצ"מ A 402/151.
3. מכתב ז' ליף אל מוכיר הממשלה מיום 7 ביוני 1950, אצ"מ A 402/150.

את ועדת השמות הממשלתית, הפועלת מאז כגוף הרשמי לקביעת שמות גיאוגרפיים במדינת ישראל.⁴ מאז כינונה פועלת הוועדה במסגרת משרד ראש הממשלה.

הוועדה הממשלתית לקביעת שמות בנגב לא הייתה הגוף המוסדי היהודי הראשון שעסק בקביעת שמות של מקומות בארץ-ישראל. קדמה לה ועדת השמות על יד הקרן הקיימת לישראל, שהוקמה בשנת 1922 ושעסקה בקביעת שמותיהם של היישובים היהודיים שהוקמו מאז. שמות רחובות ביישובים היהודיים נקבעו על ידי ועדות מקומיות בערים וביישובים.⁵ ייחודה של הוועדה לקביעת שמות בנגב הוא שהיא הייתה הראשונה שעסקה גם בקביעת שמות עבריים לפרטי נוף כמו נחלים והרים, ובכך יצקה את התוכן הסימבולי היהודי לא רק למקומות אלא למרחב הנגב כולו על עצמו הגיאוגרפיים השונים. בסך הכל קבעה הוועדה, בקרוב לשנת עבודה (יולי 1949-מאי 1950), שם עברי ל-533 מקומות ועצמים גיאוגרפיים במרחב שבין אילת בדרום ועד לקו עין-גדי-עזה בצפון, והם הופיעו כעבור זמן קצר בגליונה הדרומי של מפת ארץ-ישראל בקנה-המידה של אחד לרבע מיליון, שהופקה על ידי מחלקת המדידות של מדינת ישראל. שמות כמו אילת, נחל צין, מעלה-עקריים, באר-מנוחה, מכתש רמון, עין-יהב, מצפה-רמון, שדה-בוקר, עין-בוקק, דימונה ועוד רבים אחרים, המסמלים מאז הקמת המדינה הרבה מהוויית הנגב, ואשר חלקם הפך לשמם של יישובים שהוקמו מאוחר יותר בנגב – שמות אלו נקבעו על ידי אותה ועדה ממשלתית לקביעת שמות בנגב.⁶

הוועדה כללה 13 חברים – כולם מומחים מתחומי הגיאוגרפיה, ההיסטוריה והארכיאולוגיה של ארץ-ישראל, וכן מתחום הלשון העברית; חלקם נמנה גם עם ועדת השמות שליד הקרן הקיימת. עם הוועדה נמנו, בין היתר, הגיאוגרפים אברהם יעקב ברוור ודוד עמירן; הארכיאולוג בנימין מייזלר (לימים מזר); יצחק בן-צבי, זאב וילנאי ויוסף ברסלבסקי (לימים ברסלבי). בראש הוועדה עמד זלמן ליף (ליפשיץ) – מומחה בתחומי הקרקע, הגיאוגרפיה והכרטוגרפיה, אשר שימש כיועץ בתחומים אלו במספר משרדי ממשלה.⁷ הוועדה פעלה במסגרת המליאה ובמסגרת ארבע ועדות משנה: ועדה גיאוגרפית (שקבעה את המקומות והעצמים שיקבלו את השמות), ועדה למונחים (שעסקה בקביעת מונחים לעצמים גיאוגרפיים), ועדה היסטורית (שהכינה את רשימת המקומות ההיסטוריים בנגב) וועדה מרכזת. כבר בראשית עבודתה הגבילה

4. ח' ביתן, 'ועדת השמות הממשלתית', ארץ-ישראל: מחקרים בדיעת הארץ ועתיקותיה, כב (תשנ"ב), עמ' 367.

5. א"י אריכא, גאולת השמות: תולדות שמות היישובים על אדמת הקרן הקיימת לישראל, ירושלים 1937.

6. ראה הערה 2; ארכיב ועדת השמות הממשלתית, רשימון של השמות הגיאוגרפיים בגליון הדרומי של מפת ישראל (ממפרץ אילת עד קו עזה-עין-גדי), קנה-מידה 1:250,000, ירושלים תשי"א.

7. על ז' ליף (ליפשיץ) ראה בהרחבה: 'זלמן ליף ז"ל, חייו ופועלו', ארץ-ישראל: מחקרים בדיעת הארץ ועתיקותיה, כ (תשי"ג), עמ' 1-5.

הוועדה את עצמה לשמות הכלולים במפה בקנה-מידה של אחד לרבע מיליון.⁸ הוועדה ערכה סיורים רבים בשטח, כדי לבדוק את אותם עצמים שחברי הוועדה סברו שיש לקבוע להם שם מתאים.

הוועדה קבעה, כי בקביעת שמות מקומות היא תפעל לפי העקרונות הבאים: הענקת שמות על פי זיהויים היסטוריים, ככל האפשר; שימוש בשמות מקראיים והיסטוריים; תרגום שמות ערביים; מתן צורה עברית לשמות ערביים לפי דמיון הצלילים; הענקת שמות חדשים סמליים. הפתרון האידיאלי שאליו שאפה הוועדה היה חידוש שמות עבריים היסטוריים.⁹ עיקרון זה היה גם העיקרון המרכזי שניצב לנגד עיניה של ועדת השמות שליד הקרן הקיימת לאורך כל שנות פעילותה מאז הוקמה.¹⁰ סביב צירו של עיקרון זה גם התנהל מאבקו של הוועד הלאומי עם הבריטים בשנות השלושים, עת פעלו האחרונים לערביוציה של שמות המקומות בארץ-ישראל בפרסומיה ובכיתוביה הרשמיים בעברית של ממשלת המנדט.¹¹ אולם ועדת השמות לנגב התקשתה ביישום העיקרון הנ"ל, שכן מעטים מאוד המקומות בנגב, שבנוגע אליהם יש מסורת ספרותית היסטורית, שממנה ניתן היה לשאוב ידיעות עליהם. חילוקי הדעות בין התוקרים ביחס לזיהוי שמות המקומות שבנגב המופיעים במקרא (כמו אלה הקשורים לנודדי בני ישראל בצאתם ממצרים) לא אפשרו לקשור את השמות בוודאות למקומות מסוימים. קשיים דומים ניצבו בפני הוועדה גם ביחס לתעודות מצריות וספרות יוונית ורומית שהיו תחת ידיה. עם זאת, הוועדה חידשה 120 שמות עבריים היסטוריים למקומות ולעצמים, הן בבחינת זיהוי הקרוב לוודאי והן בבחינת החייאת השם ללא זיהוי בטוח. לצד זאת העניקה הוועדה צורה עברית לשמות מקומות הכתובים מצרית, יוונית ורומית, ואשר לדעת הוועדה צפון היה בחובם שם עברי. ניתנו גם שמות למקומות על פי שמות פרטיים של אישים מהמקרא, שהיו קשורים למקומות אלו בחייהם ובפעולותיהם.

תרגום לעברית של שמות מקומות בערבית היה הדרך השנייה שנקטה הוועדה. תורגמו בעיקר אותם השמות שציינו תופעות טבע, מבנה טופוגרפי, מחצבים, צמחים ובעלי חיים. השיבושים הרבים שבשמות הערביים במפת הנגב הכבידו על פענוח משמעות השמות, ולפעמים ניתן היה לפרשם בדרך של השערה בלבד. רבים מן השמות במפת הנגב לא היו אלא שמות פרטיים, שאין לתרגמם, או כינויים - חלקם כינויי גנאי שלא היה כדאי לתרגמם. שמות רבים היו של צמחים ובעלי חיים שלא הוגדרו כהלכה. שמות רבים דחו במשמעותם העגומה והקודרת, ששיקפה את אולת ידם של נודדי הנגב ואת התבטלותם בפני המציאות הקשה.

8. ראה הערה 2.

9. שם.

10. הקרן הקיימת לישראל, דין וחשבון של הלשכה הראשית אל הקונגרס הציוני ה-16 לשנים תרפ"ז-תרפ"ט, ירושלים, יוני 1929; פרוטוקול ועדת השמות של הקרן הקיימת מיום 18.3.1928, אצ"מ KKL 5/3296; 11.3.1938, Information Circular no. 4/98, אצ"מ KKL 5/10503.

11. ראה Katz (לעיל הערה 1).

הדרך השלישית שנקטה הוועדה הייתה מתן צורה עברית לשם הערבי לפי דמיון הצליל. בדרך כלל נקטה הוועדה אמצעי זה כאשר משמעות השם הערבי לא הייתה ברורה די צורכה, וניתן היה לשער שהוא עצמו נשתבש מתוך שם עברי, וכן כאשר השם העברי המקביל התאים בצליליו לתכונות המקום. הדרך של חידוש שמות, שהייתה דרך הפתרון הרביעית, נקטה בידי הוועדה רק במקרים מועטים. בעיקר מדובר היה בשמות ערביים בעלי משמעות שלילית, שאותם הפכה הוועדה לשמות בעלי משמעות חיובית. כך הפכה 'ביר חַנְדֶס' הערבית, שפירושה באר צלמוות, לבאריאורה העברית. וכך גם הפכה 'עין וַיְכָה' הערבית, שפירושה עין מגפה, לעין־יהב העברית, '... כל אלה וכיוצא בהם כדי להרחיק את הכיעור ולהעלות את התקווה ואת התחייה או כדי להאדיר את שמם של מקומות המצטינים ביפים ...'. מספר שמות ערביים נשארו ללא שינוי, הואיל והוועדה הגיעה למסקנה, כי צורתם וצליליהם, מתקבלים על האזן.¹²

בסך הכל מתוך 533 שמות שנקבעו על ידי הוועדה 120 היו שמות היסטוריים; 50 היו שמות פרטיים מן המקרא; 175 שמות תורגמו לעברית; 150 שמות נקבעו לפי דמיון הצליל; 30 שמות חודשו, ושמונה שמות נשארו ללא שינוי.¹³ תוקף רשמי לרשימת השמות שקבעה הוועדה ניתן ברשימון השמות שהתפרסם בשלהי שנת תשי"ב בשנתון הממשלה תשי"א ובמפת ישראל (1:250,000), גיליון דרומי, שהופקה על ידי מחלקת המדידות באותו זמן (ראה הרשימון בעמוד הבא).¹⁴

12. ראה לעיל הערה 2.

13. שם.

14. לעיל, הערה 6.

תעודה: עברות שמות המקומות והאתרים בנגב

רשימת שמות א'

השמות החדשים מסודרים לפי מקומם במפה מן הדרום אל הצפון ומן המערב אל המזרח, עם ציון הקואורדינטות ובצורה השמות הקודמים כפי שהוצאו במפה העברית של לוי — בוצבי — מיזלר, תש"ז (1947), בקנה מידה 1:250,000.

מ.ס.	השם	השם הקודם	קואורד.	מ.ס.	השם	השם הקודם	קואורד.
א 1	כפרץ אילת	מפרץ עקבה	140880	ה 33	הר בלמח	ג'. אס בלמח	140908
א 2	חוף אילת	—	140880	ה 34	ג.תמנע התיכון	ו.תמנע עקשנה	148910
ד 3	ג. שלמה	ו. אל סארי	140880	ה 35	הר בדר	ג'. אל אבירק	142513
ה 4	ג. ג'ורף	ו. אס אל ג'ורף	140880	ה 36	הר תמנע	ג'. אל מניעה	145912
א 5	אילת	אס בלמח	145884	ב 37	ג.תמנע הצפוני	ו.אל מניעה ברק	148913
א 6	באר עזיון נגב	ביר אל בתינה	146884	ב 38	באר מלחן	ביר אל מלחן	142515
א 7	עזיון נגב	—	147884	ב 39	ג. מלחן	ו. מלחן	142. 16
ד 8	הר יהושפט	ג'. אל סארי	139885	א 40	הר יסבתה	ג'. ע'צ'ון	149917
ד 9	הר שלמה	ג'. אריתיה	140887	א 41	קלחת יסבתה	סבתה טבה	154518
א 10	מפרץ אילת	נקב אל עקבה	137889	ב 42	ג. ע'צ'נה	ו. אס סילה	150919
ב 11	צין נטפים	ביר אל קסר	138889				
ה 12	ג. רודר	ו. ארדנה	140889	ב 43	הר הונן	ג'. רויסת אל הננין	131524
ב 13	ג. שתורק	ו. סנידי	140890	ה 44	ג. סנר	ו. קריניה	139524
ב 14	ג. עמרם	סני עמרן	140890	ד 45	בקעת ערבנה	ודי עקפי	140524
ב 15	הר שתורק	ג'. סנידי	148891	ב 46	ג. הנגבה	ו. א'נ'נייה	144920
ב 16	שתיבת	אסנין א	140892	א 47	צין יסבתה	צין ע'צ'ון	154921
ב 17	ערבת נטוף	מא אל קסר	148391	א 48	ג. יסבתה	ו. ע'צ'ון	154923
ד 18	גבעות עמרם	אס ח'ציקה	142895	ב 49	ג. עשרון	ו. עשריה	147525
א 19	קלחת עברונה	א'צפיה	150395	ד 50	ג. עתרות	ו. א'ד'יל	148526
ד 20	הר עזיהו	ג'. אבי ע'לליק	138896	ב 51	הר עתרות	ג'. א'צ'נה	150526
ד 21	גבעה עברה	תל אל אצפר	146896	ד 52	שלוכת עתרות	סול א'ד'יל	155926
א 22	צין עברונה	צין ופיה	150898				
ד 23	הר אורה	ג'. חנדס	146900	ב 53	ג. יתרו	ו. א'שעב	149930
א 24	עברונה	ח. צפיה	150900	ד 54	מפרץ עקוף	נקיב אל פול	141932
ב 25	ג. רחם	ו. רח'קה	145902	ה 55	הר גרופית	ג'. אס ג'ריפנית	152932
ד 26	באר אורה	ביר חנדס	147902	ה 56	ג. קרוץ	ו. אבו קרץ	143933
ד 27	ג. אורה	ו. חנדס	147902	ה 57	הר קרוס	ג'. אס אפרס	148. 33
ה 28	מקרח	קע סקרח	151903	ו 58	ג. כסוי	ו. אס ע'טה	149933
ה 29	רגם מקרח	רגם סקרח חרידי	151903	ה 59	ג. גרופית	ו. ג'ריפנית	156933
ב 30	ג. נקרה	ו. א'נמרה	146905	ה 60	ג. חיון	ו. אל חני	132934
ד 31	הר שוב	ג'. אס קף	135907	ב 61	ג. ברכה	ו. אל כרים	134934
ה 32	ג.תמנע הדרומי	ו. אס ע'צ'ח		א 62	ג. הנרי	ו. ע'ביה	138934
		(ומניעה)	147907	ב 63	הר נצצוק	ג'. אל פקי	149935

(*) סימני האותיות: א — שמות בוצבו על יסוד שמות היסטוריים, ב — שמות שנבעו על יסוד תרגום השמות הקדומים, ד — שמות כחודשים, ה — שמות שנבעו על יסוד דמיון של צלילים.

2

נספח: רשימת שמות א'

מקור: רשימת שמות הגיאוגרפים בגליון הדרומי של מפת ישראל, 1:250,000, משרד ראש הממשלה, הוועדה הגיאוגרפית, ירושלים תשל"א.